

EDWARD LIPIŃSKI

POUCZENIE PANA DLA POGAN

Pouczenie Pana dla pogan, Διδαχή Κυρίου τοῖς ἔθνεσιν, stanowiło tytuł zwięzłego przeglądu wskazań moralnych, zawartych w obrazie dwóch dróg. Rozpoczyna się od słów zapożyczonych z Księgi Jeremiasza, gdzie czytamy: „Tak mówi Pan (*Yhwh*): «Oto ja kładę przed wami drogę żywota i drogę śmierci»” (Jr 21,8). Między opisem drogi życia w rozdziałach I-II a drogi śmierci w rozdziale V, redaktor *Pouczenia* wtrącił tekst natury mądrościowej, który można porównać do pouczeń Tobita dla syna Tobiasza wybierającego się do Medii (Tb 4). Całość zasługuje na miano „katechizmu” etycznego i jest niewątpliwie pochodzenia żydowskiego. *Pouczenie* było prawdopodobnie przeznaczone dla pogan mieszkających w granicach państwa hasmonejskiego. Napisane było w języku aramejskim, bądź raczej hebrajskim, podobnie jak deuterokanoniczna Księga Tobiasza, którą datuje się zazwyczaj na ok. 200 p.n.e. *Pouczenie* zostało przetłumaczone na języki grecki, łaciński, koptyjski i arabski.

Utwór nie zachował się w języku oryginalnym, a tłumaczenie koptyjskie znane jest tylko z arabskiej wersji życiorysu archimandryty Szenute, zmarłego w 451 roku¹. Jego biografia, napisana między rokiem 685 a 690, zawiera tekst utworu włączony do przekazu jego pouczeń mnichów z tak zwanego Białego Klasztoru, którego ruiny zachowały się w Górnym Egipcie, koło Achmim. Tekst arabski z tłumaczeniem niemieckim wydał J. Iselin w 1895 roku². Tłumaczenie łacińskie całego tekstu odnalazł J. Schlecht w Monachium, w łacińskim manuskrypcie *Monacensis 6264* z XI wieku, który dawniej znajdował się w Freising (Bawaria), w benedyktyńskim opactwie Weihenstephan, które istniało od 725 do 1803 r.

¹ J. Leipoldt, *Schenute von Atripe und die Entstehung des nationalaegyptischen Christentums* (Texte und Untersuchungen, N.S. 10/1), Leipzig 1903.

² J. Iselin, *Eine bisher unbekannte Version des ersten Textes der Apostellehre* (Texte und Untersuchungen 13/1b), Leipzig 1895.

Schlecht wydał tekst w 1900 r., a następnie opublikował fotograficzną reprodukcję manuskrytu³. Początek wersji łacińskiej (I, 1-3; II, 2-6) znalazł już dawniej Bernhard Pez OSB w manuskrypcie klasztoru w Melk (Austria), a odkrył go ponownie Oscar de Gebhardt, który opublikował go u Adolfa von Harnacka w 1884 roku⁴. Chrześcijański tłumacz lub użytkownik „katechizmu” dodał na początku tytuł *De doctrina Apostolorum*, a na końcu dopisał pobożne zdanie: *Per dominum Jesum Christum regnantem et dominantem cum deo patre et spiritu sancto in saecula seculorum. Amen*, „Przez Pana Jezusa Chrystusa panującego i władającego razem z Bogiem Ojcem i Duchem Świętym na wieki wieków. Amen” (rozd. VI, 6).

Tłumaczenie greckie zachowało się w *Liście Barnaby* i w *Didache*, czyli „Nauce Dwunastu Apostołów”. Tak zwany *List Barnaby*, który *Kodeks Synajski* z IV wieku i Orygenes (ok. 185-254) zaliczali do kanonu Pisma Świętego, a Euzebiusz i św. Hieronim włączali do apokryfów, znany był częściowo z sześciu późnych manuskryptów i częstokroć był publikowany w XVII, XVIII i XIX wieku⁵. Cały tekst znalazł się w *Kodeksie Synajskim*, odkrytym 4 lutego 1859 r., w klasztorze na Synaju, przez L.F.K. von Tischendorfa. Drugi egzemplarz kompletnego tekstu odkrył w 1875 r. mgr Filoteusz Bryennios, metropolita Serres w Macedonii. Tekst znajdował się w manuskrypcie biblioteki Hospicjum Grobu Świętego w Konstantynopolu. Spisany został prawdopodobnie w Palestynie, w roku 1056, przez notariusza Leona i zawiera również *Didache* i *Listy św. Klemensa*. Zwany jest dziś *Kodeksem Jerozolimskim*, gdyż został przeniesiony do biblioteki patriarchatu greckiego w Jerozolimie. Jego tekst *Listu Barnaby* różni się w wielu miejscach od wersji *Kodeksu Synajskiego*, ale nas interesują tu tylko rozdziały XVIII-XX, które zawierają *Pouczenie Pana dla pogan*.

Nieco odmienną grecką wersję tego „katechizmu” znajdujemy w rozdziałach I, 1-3a i II, 2-VI, 1 *Didache*, czyli „Nauki Dwunastu Apostołów” odkrytej przez mgr Bryenniosa w tym samym manuskrypcie z roku 1056, co *List Barnaby*. Opublikował on cały tekst *Didache* w 1883 roku⁶, a w ślad za nim poszło wielu autorów. Najobszerniejsza była praca Jean-Paul Audeta licząca 500 stron⁷. Tekst manuskrytu nosi dwa tytuły: „Nauka Dwunastu Apostołów” i „Nauka Pana przez Dwunastu Apostołów dla pogan”. Ten ostatni łączy oryginalny tytuł pierwszej części, czyli „Pouczenie Pana dla Pogan”, z tytułem całości, względnie drugiej

³ J. Schlecht, *Doctrina XII Apostolorum*, Freiburg 1900; tenże, *Die Apostellehre in der Liturgie der katholischen Kirche*, Freiburg 1901.

⁴ A. von Harnack, *Die Lehre der Zwölf Apostel* (Texte und Untersuchungen 2), Leipzig 1884, 275-286.

⁵ Zob. H. Hemmer, G. Oger, A. Laurent, *Les Pères Apostoliques I*, Paris 1907, LXI-LXII.

⁶ F. Bryennios, *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων*, Konstantynopol 1883.

⁷ J.-P. Audet, *La Didachè. Instructions des Apôtres* (Études bibliques), Paris 1958.

jej części, to znaczy „Nauki Dwunastu Apostołów”. Redaktor *Didache* dokonał kilku drobnych zmian w pratekście pochodzenia żydowskiego i dodał parę zdań w rozdziale I, 3b-6.

Greckie tłumaczenie *Pouczenia Pana dla pogan* musi pochodzić najpóźniej z I wieku n.e. Aluzje historyczne w *Liście Barnaby* dowodzą bowiem, że tekst ten powstał we wczesnych latach 130 n.e., a na ogół przyjmuje się, że *Didache* została zredagowana w pierwszej połowie II wieku. Wcześniejszą datę, 50-70 n.e., proponuje J.-P. Audet, czyli *Didache* powstałaby przed ewangeliami synoptycznymi i mogłaby być równoczesna ze źródłem Q. Zdaniem J. A. Drapera, Q byłoby używane przez autora *Didache*⁸. Hebrajski, względnie aramejski oryginał *Pouczenia Pana dla pogan* musiałby powstać jeszcze wcześniej, na przykład w I lub II wieku p.n.e., czyli za czasów hasmonejskich. *Dokument Damasceński IX, 1* może już odnosić się do niego, gdy wzmiankuje „Przykazania pogan”, *ḥwqj ḥ-gwjm*, cytując zakaz zabójstwa⁹. Podobnie *Gnomy* Pseudo-Focylidesa¹⁰, których żydowski autor żył w Aleksandrii około I wieku p.n.e.¹¹, zdają się opierać po części na *Pouczeniach Pana dla pogan*, jak zauważył już J. Rendel Harris w swym wydaniu *Didache*, zaznaczając, że oba dzieła zależne były od wcześniejszego, żydowskiego podręcznika o moralności¹². Passus o zmartwychwstaniu sprawiedliwych, którzy otrzymują życie wieczne jak bogowie (w. 103 nn.), odsyła do Dn 12, 2 i Psalmu Salomona 3, 12, podając przybliżoną datę *Gnomów*. Możliwą zależność od *Pouczeń Pana dla pogan* sugeruje początek utworu, który liczy 230 heksametrów:

Taką w pobożnej prawości Boga ogłasza wolę,
w darze ją niosąc ludziom, najmędrzy z mężów Focyliid.
Nie cudzołóż i męskiej nigdy nie tykaj miłości,
nie układaj podstępów i ręki zbrodniami nie kalaj,

⁸ J. A. Draper, „First-fruits and the Support of Prophets, Teachers, and the Poor in Didache 13 in Relation to New Testament Parallels”, w: *Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, red. A. F. Gregory, C. M. Tuckett, Oxford 2005, 223-243. Por. A. Lindemann, „The Apostolic Fathers and the Synoptic Problem”, w: *New Studies in the Synoptic Problem*, red. P. Foster et al. (BETL 239), Leuven 2011, 689-719 (zob. 694-699).

⁹ D. Hamidović, *L'Écrit de Damas. Le manifeste essénien* (Collection de la Revue des Études Juives 51), Paris – Louvain 2011, 134-135.

¹⁰ Krytyczne wydanie tekstu greckiego: *Poetae lyrici Graeci II*, red. T. Bergk, Leipzig 1882⁴, 74-109; E. Diehl, *Anthologia lyrica Graeca I*, Leipzig 1925, 194-208. Tłumaczenia angielskie: J. E. M. Fenling, H. D. Goodwin, *Phocylides: Poem of Admonition*, Andover 1879; B. S. F. Easton, „Pseudo-Phocylides”, *Anglican Theological Review* 14 (1932), 222-228. Istnieje także wierszowane tłumaczenie angielskie: W. Hewett, *The Perceptive Poem of Phocylides*, Watford 1840.

¹¹ Fundamentalną pracą pozostaje J. B. Bernays, *Ueber das Phokylideische Gedicht*, Wrocław 1856 = *Gesammelte Abhandlungen I*, Berlin 1885, 192-267. Późniejsze dyskusje podsumował T. Sinko, *Literatura grecka II/2*, Kraków 1948, 205-206 i 218 (przypisy).

¹² J. R. Harris, *The Teaching of the Apostles*, London 1887, 46.

bogactw unikaj nieprawych, lecz pracuj uczciwie na życie,
na tym co masz poprzestaj, a wstrzymuj się od cudzego,
kłamstw nie gadaj, a zawsze prawdę na ustach miej swoich...

Utwór kończy się zaś słowami:

Takie to są mysteria sprawiedliwości, tak żyjąc
dobrze spędzisz swe życie aż do progu starości¹³.

Przypisanie nauk „najmędrszemu Focylidesowi”, gnomicznemu poecie greckiemu z VI wieku p.n.e., było przybraniem maski tak, jak inni pisarze żydowski głośili „Mądrość Salomona” lub wkładali ich talmudyczne orzeczenia w usta słynnego Rabina Akiby albo innych uczonych z epoki tannaitów. Warto przypomnieć za Tadeuszem Sinko, że Pseudo-Focylidesa wprowadzono w 1603 r. do programu drugiej klasy humanistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Ujęcie *Pouczeń Pana dla pogan* w formę „Dwóch dróg” przypomina wcześniejsze maksymy Prz 4,18-19; 11,19-20; 12,28 i wpisuje się w nurt literatury sapiencjalnej Starego Testamentu oraz starożytnego Bliskiego Wschodu. Ponieważ utwór wylicza prawdopodobnie 22 nakazy i 22 wykroczenia, mógł on być sporządzony alfabetycznie, co oznacza, że poszczególne passusy rozpoczynałyby się od kolejnej litery alfabetu hebrajskiego. Nie jest to pewne, bo mógł to też być mnemotechniczny sposób przypominania, że ilość nakazów i wykroczeń odpowiada ilości liter alfabetu.

Brak jakiegokolwiek wzmianki o obrzezaniu, szabacie i przepisach dietetycznych dowodzi, że *Pouczenie* nie było przeznaczone dla prozelitów, ale dla tak zwanego „obcego mieszkańca”, po hebrajsku *gēr tōšab*. Mógł on żyć w społeczności żydowskiej, lecz zobowiązany był do zachowywania „przykazań Noachickich”, danych wszystkim praworządnym narodom. Tradycyjnie jest ich siedem, sześć negatywnych i jedno pozytywne: zakaz bałwochwalstwa, przeklinania, zabójstwa, seksualnych przewinień, złodziejstwa, spożywania krwawego mięsa¹⁴ i nakaz podporządkowania się systemowi prawnemu, którego zasadniczą rolą było wdrożenie wymienionych zakazów¹⁵. Liczne przepisy zawarte w dziełach talmudycznych wyszczególniają różne aspekty „przykazań Noachickich”; jest to również celem *Pouczeń Pana dla pogan*.

¹³ Tłumaczył T. Sinko, *Literatura grecka* II/2, 206.

¹⁴ Krew uważana była za pierwiastek życia: *DEB*, Turnhout 1987, 1168. Krwistego mięsa nie spożywano jednak – wydaje się – w społeczeństwach pogańskich żyjących w państwie hasmonejskim. Nie ma więc o tym mowy w *Pouczeniu*.

¹⁵ Tosefta, *Awoda zara* VIII, 4; Talmud Babiloński, *Sanhedrin* 56a; *Jewamot* 48b; *Sifra* XVIII, 4; *Sifre Pwt* XXXII, 28.

Autor wierzy najwidoczniej w życie pozagrobowe, ale nie ma najmniejszej wzmianki o zmartwychwstaniu ciał. Widocznie nie należał on do nurtu faryzejskiego. Uderzający jest rozdział IV, 10, według którego Bóg zaprasza tego, który ma ducha (*spiritus/πνεῦμα*). Przypomina to notatkę Rdz 5,24 o Henochu, którego Bóg „zabrał”.

Początek wersji łacińskiej mówi o „drodze żywota” i o „drodze śmierci” oraz o „drodze światłości” i „drodze ciemności”. Otóż *Didache* wspomina tylko drogi żywota i śmierci, a *List Barnaby* odnosi się wyłącznie do dróg światłości i ciemności. Pierre Benoit wnioskuje stąd, że wersja łacińska podaje tak zwaną *lectio conflata*, łączącą dwie wersje paralelne¹⁶. Prócz tego *Didache* nie wzmiankuje tu dwóch aniołów, podczas gdy element ten, obecny w tekście łacińskim, jest bardziej rozbudowany w *Liście Barnaby*. Dyskusja na temat podobnych różnic rzadko prowadzi do jakichś solidnie ugruntowanych wniosków. Można jednak zauważyć, że nazwy Boga występujące tylko w tekście łacińskim są pochodzenia żydowskiego: *deum aeternum* (I, 2) = *’l ’wlm, domini dei* (IV, 1) = *’dnj ’lwłjhm, vivo deo* (VI, 4) = *’l h̄j*. Wyraz *sanctam* w *sanctam terram*, z rozdziału III, 7 cytującego Ps 37,11, można by uważać za dodatek tłumacza łacińskiego, gdyż tekst psalmu nie zawiera słowa *gdwś*, któremu brak zresztą odpowiednika w *Didache*. Mogło tu chodzić o sprecyzowanie obietnicy dotyczącej „Ziemi świętej”, według terminologii łacińskiej, która jednak nie używa zazwyczaj tych słów w kolejności *sanctam terram*. Kolejność ta sugeruje wpływ niezwykłego zwrotu *godeš min hā’āreš* z Ez 45,4¹⁷, gdzie oznacza on „świętą część ziemi”¹⁸. W tym zrozumieniu passusu jest to także dowód na żydowskie pochodzenie *Pouczenia*.

Poniższe tłumaczenie tekstu opiera się na podanej wersji łacińskiej, która wydaje się bliższa oryginałowi i nie zawiera wielu wyraźnych wtężyć późniejszych. Z pewnością nie podaje ona tekstu oryginalnego, ale możliwość jego ustalenia jest złudzeniem. Numeracja poszczególnych sekcji odpowiada podziałom publikacji *Didache*, aby ułatwić ewentualne porównania.

¹⁶ P. Benoit, recenzja w *RB* 66 (1959), 597.

¹⁷ Brak tłumaczenia *godeš* w Septuagincie.

¹⁸ Przyimek *min* nie jest konieczny, gdyż rzeczownik *godeš* może być *status constructus* określony przez *hā’āreš*.

Wstęp

I. 1) *Viae duae sunt in saeculo, vitae et mortis, lucis et tenebrarum; in his constituti sunt angeli duo, unus aequitatis, alter iniquitatis; distantia autem magna est duarum viarum.*

Dwie są drogi w świecie – jedna żywota, druga śmierci, jedna światłości, druga ciemności. Dwóch aniołów nadzoruje je – jeden sprawiedliwości, drugi nieprawości. Różnica zaś wielka jest między dwiema drogami.

Droga żywota

2) *Via ergo vitae haec est: primo diliges deum aeternum qui te fecit, secundo proximum tuum ut te ipsum; omne autem, quod tibi fieri non vis, alii non feceris.*

Otóż droga żywota jest ta: Po pierwsze – będziesz miłował Boga wiecznego, który cię stworzył; po wtóre – bliźniego swego, jak siebie samego; niczego zaś nie czyni drugiemu, co nie chcesz, aby się tobie stało.

3) *Interpretatio autem horum verborum haec est :*

Nauka tych słów jest zaś taka:

II. 2) *Non moechaberis, non homicidium facies, non falsum testimonium dices, non puerum violaberis¹⁹, non fornicaberis, non magica facies, non medicamenta mala facies, non occides filium in abortum nec natum succides, non concupisces quicumque de re proximi tui.*

Nie będziesz cudzołóżyl ; nie popełnisz zabójstwa ; nie złożysz kłamliwego zeznania; nie zgwałcisz dziecka; nie dopuścisz się nierządu²⁰; nie będziesz uprawiał magii, nie przygotujesz szkodliwych mikstur, nie zabijesz dziecka przez aborcję; nie zabijesz nowonarodzonego; nie będziesz pożądał jakiegokolwiek dobytku swojego bliźniego.

3) *Non pe(r)jurabis, non male loqueris, non eris memor malorum factorum.*

Nie będziesz krzywoprzysięgał; nie będziesz obmawiał; nie będziesz pamiętał złych uczynków.

4) *Nec eris duplex in consilium dandum, neque bilinguis, tendiculum enim mortis est lingua.*

Nie będziesz dwulicowy w udzielaniu rady ani fałszywy; język jest bowiem pułapką śmierci.

5) *Non erit verbum tuum vacuum nec mendax.*

Słowo twoje nie będzie próżne lub kłamliwe.

6) *Non eris cupidus nec avarus nec rapax nec adulator nec contentiosus nec malemoris. Non accipies consilium malum adversus proximum tuum.*

Nie będziesz chciwy, skąpy, drapieżny, obłudny, kłótniwy, zadufany. Nie przyjmiesz szkodliwej rady przeciw bliźniemu swemu.

¹⁹ J. Schlecht poprawia na *violabis*.

²⁰ Chodzi tu głównie o homoseksualizm, którego zakaz występuje też w Gnomach Pseudo-Focylidesa i jest formalnie zaliczony do siedmiu przykazań Noachickich: Talmud Babiloński, *Sanhedrin* 57b-58a. Potwierdza to wzmianka owego „nierządu” po pedoflii, z którą homoseksualizm jest ściśle powiązany, jak pokazuje m.in. ikonografia grecka: A. Dierichs, *Erotik in der Kunst Griechenlands*, Mainz a/R 1993, 94-98.

- 7) *Neminem hominum oderis, quosdam amabis super animam tuam.* Nie będziesz nikogo nienawidził, lecz kogokolwiek miłować będziesz więcej niż siebie samego.

Pouczenie syna

- III. 1) *Fili, fuge ab homine malo et homine simulatore.* Synu, uciekaj od człowieka złego i człowieka nieszczerzego.
- 2) *Noli fieri iracundus, quia iracundia ducit ad homicidium, nec appetens eris malitiae nec animosus, de his enim omnibus irae nascuntur.* Nie złość się, bo złość prowadzi do zabójstwa i nie poddawaj się złośliwości lub gniewowi, bo z tego powstają wrogości.
- 4) *Noli esse mathematicus neque delustrator vel delusor²¹, quae res ducunt ad vanam superstitutionem ; nec velis ea videre nec audire.* Nie bądź astrologiem ani czarodziejem²², lub zwodzicielem, bo prowadzi to do próżnej zabobonności, ani nie pragnij ich widzieć, ani słyszeć.
- 5) *Noli fieri mendax, quia mendacium ducit ad furtum ; neque amator pecuniae, nec vanus, de his enim omnibus furta nascuntur.* Nie bądź kłamcą, bo kłamstwo prowadzi do kradzieży, ani miłośnikiem pieniądza, ani próżniakiem, bo z tego wszystkiego powstają kradzieże.
- 6) *Noli fieri murmurosus, quia ducit ad maledictionem. Noli fieri audax nec male sapiens, de his enim omnibus maledictiones nascuntur.* Nie bądź plotkarzem, bo to prowadzi do pomówień. Nie bądź zadufanym lub mądrałą, bo z tego wszystkiego rodzą się zlorzeczenia.
- 7) *Esto autem mansuetus, quia mansueti possidebunt sanctam terram.* Bądź natomiast łagodny, bo łagodni posiadają świętą (część) ziemi²³.
- 8) *Esto patiens et tui negotii, bonus et tremens omnia verba quae audis.* Bądź cierpliwy i sprawny, dobry i ostrożny wobec wszystkich słów, które słyszysz.
- 9) *Non altabis te nec honorabis te apud homines nec dabis animae tuae superbiam, non junges te animo cum altioribus, sed cum justis humilibusque conversaberis.* Nie wywyższaj się, nie dbaj o zaszczyty u ludzi, nie otwieraj duszy swej pysze i nie wiąż się duchowo z pysznymi, ale przebywaj wśród sprawiedliwych i pokornych.
- 10) *Quae tibi contraria contingunt, pro bonis excipies, sciens nihil sine deo fieri.* Co niefortunnie ci się przydarzy, przyjmiesz jako dobro, wiedząc, że nic nie dzieje się bez Boga.

²¹ Słowa *vel delusor* dodane są drugą ręką.

²² Określenie odnosi się do czynności oczyszczających poprzez pokropienie wodą święconą.

²³ Zob. powyżej, przyp. 18.

- IV.1) *Qui loquitur tibi verbum domini dei, memineris die ac nocte, revereberis eum quasi dominum ; unde enim dominica procedunt, ibi et dominus est.*
- 2) *Require autem facies sanctorum, ut te reficias verbis illorum.*
- 3) *Non facies dissensiones, pacifica litigantes, judica juste, sciens quod tu judicaberis. Non deprimes quemquam in casu suo.*
- 4) *Nec dubitabis verum²⁴ erit an non erit.*
- 5) *Noli esse ad accipiendum extendens manum et ad reddendum subtrahens.*
- 6) *Si habes per manus tuas redemptionem²⁵ peccatorum.*
- 7) *Non dubitabis dare nec dans murmuraveris, sciens, quis sit hujus mercedis bonus redditor.*
- 8) *Non avertes te ab egente, communicabis autem omnia cum fratribus tuis nec dices tua esse ; si enim [in im]mortalibus socii sumus, quanto magis hinc²⁶ iniantes esse debemus ? omnibus enim dominus dare vult de donis suis.*
- 9) *Non tolles manum tuam a filiis²⁷, sed a juventute docebis eos timorem domini.*
- 10) *Servo tuo vel ancillae, qui in eundem sperant dominum, in ira tua non imperabis, [ut]timeat utrumque, dominum et te; non enim venit, ut personas invitaret, sed in quibus spiritum invenit.*
- Pamiętaj dniem i nocą o tym, który ci przekazuje słowa Pana Boga. Czcij go jak Pana, gdzie bowiem jest jego zwierzchnictwo, tam jest Pan.
- Szukaj towarzystwa świętobliwych, aby odnowić się ich słowami.
- Nie powoduj niezgód, uspokajaj kłócących się, sądz sprawiedliwie, wiedząc, że będziesz sądzony. Nie upośledzaj nikogo w jego sprawie.
- Nie wahaj się: „Czy prawdą będzie, czy nie będzie?”.
- Nie trzymaj wyciągniętej ręki, aby coś otrzymać, ani cofniętej, gdy trzeba coś dać.
- Jeśli masz coś dzięki rękom twoim, [daj na] odkupienie grzechów.
- Nie wahaj się dać, a dając nie narzekaj, wiedząc, kto dobrze odplaca za dar.
- Nie odwracaj się od potrzebującego, ale podziel wszystko z braćmi swymi, nie twierdząc, że to twoje, bo jeśli dzielimy się dobrami nieśmiertelnymi, tym bardziej musimy to stąd zacząć. Pan chce bowiem dać wszystkim ze swoich darów.
- Nie cofniesz swej ręki od twych dzieci, ale od młodości nauczysz je bojaźni Pana.
- Słudze twemu czy służącej, którzy zawieźli temu samemu Panu, nie będziesz rozkazywał w złości, [aby] szanował on was obu, Pana i ciebie; nie przychodzi On bowiem, aby jakąś personę zaprosić, lecz tych, u których znajduje ducha.

²⁴ J. Schlecht poprawia *verum* na *utrum*: „Czy jest, czy nie jest”.

²⁵ Wyrzaz powstał z błędnego połączenia *red* i *emptionem*, a samo *red* wywodzi się z niewłaściwego odczytania *da ad*, „daj na”, które odpowiada wersji zachowanej w życiorysie Szenutego.

²⁶ J. Schlecht poprawia na *hic*, „tutaj”.

²⁷ *Didache* i *List Barnaby* zgodnie wskazują, że chodzi o synów i córki. Użycie jednego wyrazu *filiis* zdaje się świadczyć o tłumaczeniu z hebrajskiego *bānīm*, używanego w znaczeniu „dzieci”.

11) <i>Vos autem servi subjecti dominis vestris estote tamquam formae dei cum pudore et tremore.</i>	A wy, służebni, bądźcie poddani waszym panom jak Boga postaci, z powściągliwością i szacunkiem.
12) <i>Oderis omnem affectationem et quod deo non placet, non facies.</i>	Nienawidzić będziesz wszelkiego symulowania i nie będziesz czynił, co się Bogu nie podoba.
13) <i>Custodi ergo, fili, quae audisti neque appones illis contraria neque diminues.</i>	Przestrzegaj więc, synu, co usłyszałeś, niczego temu przeciwnego nie dodając, niczego nie odejmując.
14) <i>Non accedas ad orationem cum conscientia mala. Haec est via vitae.</i>	Nie przystępuj do modlitwy ze złym sumieniem. Oto droga życia.

Droga śmierci

V. 1) <i>Mortis autem via est illi contraria. Primum nequam et maledictis plena : moechationes, homicidia, falsa testimonia, fornicationes, desideria mala, magicae, medicamenta iniqua, furta, vanae superstitiones, rapinae, affectationes, fastidia, malitia, petulantia, cupiditas, impudica loquela, zelus, audacia, superbia, altitudo, vanitas.</i>	Droga śmierci jest zaś jej przeciwna. Po pierwsze – jest zła i pełna paskudztwa: cudzołóstwa, zabójstwa, fałszywego świadectwa, nierządu, nieprawych rządów, magii, mikstur szkodliwych, kradzieży, próżnych zabobonów, rabunków, symulacji, antypatie, złośliwości, zuchwalstwa, rzadzy, mowy niechlujnej, zazdrości, brawury, pychy, wyniosłości, próżności.
2) <i>Deum²⁸ non timentes, persequentes bonos, odio habentes veritatem, amantes mendacium, non scientes mercedem veritatis, non applicantes se bonis, non habentes iudicium justum, pervigilantes non in bono, sed in malo, quorum longe est mansuetudo et superbia proxima, persequentes remuneratores, non miserantes pauperum, non dolentes pro dolente, non scientes genitorem suum, peremptores filiorum²⁹ suorum, abortuantes, avertentes se a bonis operibus, deprimentes laborantem, advocaciones justorum devitantes. Abstine te, fili, ab istis omnibus.</i>	Nie boją się Boga, prześladowają dobrych ludzi, nienawidzą prawdy, miłują kłamstwo, nie znają prawej działalności, nie przykładają się do dobrych spraw, pozbawieni są zdrowego rozsądku, są bardzo troskliwi nie o dobro, lecz o zło, daleka jest od nich życzliwość, a bliska pycha, spieszą za wynagradzającymi, nielitościwi są wobec biednych, nie współczują cierpiącym, nie znają rodziciela swego, są zabójcami własnych dzieci przez aborcję, stronią od dobrych uczynków, przygnębiają tego, co pracuje, unikają spraw sądowych ludzi uczciwych. Trzymaj się z dala, synu, od tych wszystkich.

²⁸ *Deum* dopisane jest inną ręką (J. Schlecht) i nie ma odpowiednika w *Didache*, ale znajduje się w *Liście Barnaby* XX, 1. Słowa *Deum non timentes* opierają się na hebrajskim wyrażeniu *jir'ē Yhwb*, „bogobojni”. Różnice w tłumaczeniach mogą świadczyć o wahaniu się przy oddaniu tetragrammatonu.

²⁹ Słowo *filiorum* tłumaczy *bānīm*, zob. powyżej II. 2 i przyp. 27.

Zakończenie

- VI. *Et vide, ne quis te ab hac doctrina avocet, et si minus, extra disciplinam doceberis.* I strzeż się, aby nikt cię nie oddalił od tej nauki, i byś nadto nie został pouczony poza nią.
- 4) *Haec in consulendo si cottidie feceris, prope eris vivo deo; quod si non feceris, longe eris a veritate.* Jeśli codziennie będziesz radził się jej, będziesz blisko Boga żywego; jeśli tego nie będziesz czynił, będziesz daleko od prawdy.
- 5) *Haec omnia tibi in animo pone et non decipieris de spe tua, sed per haec sancta certamina pervenies ad coronam.* Włóż sobie to wszystko do duszy i nie zawiedziesz się w swojej nadziei, ale przez te święte zmagania uzyskasz koronę.

Ostatnie zdanie jest określeniem obrazowym pochodzenia pogańskiego, ale przyjętym w judaizmie. Oznaczało ono uzyskanie żywota wiecznego przez tego, który postępować będzie według danej nauki³⁰. Wskazuje też na to traktat *Szabbat* 104a Talmudu Babilońskiego: *wqwr lk ktr l'wlm hb'*, „I uwieńczy cię koroną na przyszyły świat”. Użycie podobnego zdania na końcu *Pouczenia Pana dla pogan* zdaje się potwierdzać jego przeznaczenie. Jeśli zredagowano je w okresie hasmonejskim, jak sugerowaliśmy powyżej, odpowiadało ono ówczesnej sytuacji, podczas której sporo ludności pogańskiej znalazło się pod władzą królów Judei, począwszy od Jana Hirkana I (135-104 p.n.e.).

Pouczenie budzi duże zastrzeżenia do podań Józefa Flawiusza o narzucaniu przemocą judaizmu podbitym Idumejczykom i Iturejczykom, jeśli nie mieszkańcom Dekapolu i regionów nadmorskich³¹. Skłania ono do przemyślenia polityki religijnej Hasmonejczyków i wiarygodności informacji Józefa Flawiusza. Jeśli chodzi o Idumejczyków i Iturejczyków, rzekomo zmuszonych do obrzezania³², to prawdopodobnie byli oni już obrzezani zgodnie z ich własną tradycją, podobnie jak semicka ludność południowo-zachodniej Palestyny, która praktykowała obrzezanie „w imieniu Marny” (*lšwm Mwrn*)³³. Niektórzy Idumejczycy przyjęli też inne praktyki judaizmu, ale ołtarz poświęcony ich bogu Kos i znaleziony w Mambre³⁴, świadczy o kontynuacji ich rodzimego kultu, jednak odnoszącego się tu do jednego bóstwa, co mogłoby uchodzić za objaw monoteizmu.

³⁰ E. R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period VII. Pagan Symbols in Judaism*. New York 1958.

³¹ Por. E. Dąbrowa, *The Hasmoneans and Their State* (Electrum 16), Kraków 2010, 75-76, 147-151.

³² Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela* XIII, 9, 1, §257-258; XIII, 11, 3, § 318.

³³ Talmud Babiloński, *Awoda zara* 26b; por. E. Lipiński, „Marna and Maiuma”, *Latomus* 72 (2013), 919-938 (zob. 922).

³⁴ E. Lipiński, „Le chêne de Mambre”, *PJBR* 13 (2013), 19-28 (zob. 23).

Greckie tłumaczenie *Pouczeń Pana dla pogan* mogło być oficjalnym przekładem administracji hasmonejskiej dla greckojęzycznej ludności państwa. Jego użycie rozpowszechniło się jednak i zmiany oraz dodatki zostały wprowadzone w różnych miejscach. Nieistniejące już tłumaczenie koptyjskie było zapewne oparte na tekście greckim, a wersja łacińska mogła mieć ten sam początek, chyba że przekładu na łacinę dokonano z oryginału hebrajskiego lub aramejskiego za czasów Imperium Rzymskiego. Sugeruje to tłumaczenie nazw Boga i używanie wyrazu *filii* w znaczeniu „własne dzieci”. Przekład łaciński mógł służyć pouczeniu osób obcego pochodzenia żyjących w środowisku gmin żydowskich.

LORD'S TEACHING FOR GENTILES

Summary

The “Didache” or “Teaching of the Apostles” I-VI and the “Epistle of Barnabas” XVIII-XX reproduce an earlier document entitled “The Two Ways”, which seems to have been a Jewish manual of moral precepts redacted for Gentiles. It was an independent work, attested as such in a Latin version and in the Arabic translation of a Coptic biography of Shenute, in which “The Two Ways” are quoted among Shenute’s teachings for his monks. The manual has indeed been carried out into the use of the Christian Church. Its original language was probably Hebrew or Aramaic and it must have been written at the time of the Hasmonean kingdom of Judah, which included territories with a large Gentile population. The latter was not forcibly Judaized, as stated by Josephus Flavius, but it was obliged to observe the Noachide Laws, expressing the moral duties enjoined on all men and explained in the manual. The “Damascus Document” IX, 1 seems to refer to this “Lord’s teaching for Gentiles”, as well as do the “Sentences” or Γνωμαί of Pseudo-Phocylides, a Jewish gnomic poet of Alexandria who lived around the 1st century B.C. The article reproduces the Latin version published by J. Schlecht from the Munich 11th-century manuscript 6264 and provides a Polish translation.